

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ  
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

**КУРАЧ МИКОЛА СТАНІСЛАВОВИЧ**

УДК 378.637

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У  
ХУДОЖНЬО-ТРУДОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО  
НАВЧАННЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий керівник:** доктор педагогічних наук, професор,  
член-коресподент АПН України  
**Терещук Григорій Васильович,**  
Тернопільський національний педагогічний університет  
ім. В. Гнатюка, перший проректор.

**Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор  
**Борисов Вячеслав Вікторович,**  
Слов'янський державний  
педагогічний університет,  
професор кафедри педагогіки і методики технологічної підготовки;  
  
кандидат педагогічних наук, доцент  
**Моштук Василь Васильович,**  
Дрогобицький державний педагогічний  
університет ім. І.Франка,  
доцент кафедри педагогічних технологій.

Захист відбудеться 27 листопада 2008 року о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 27 жовтня 2008 року.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради

В. М. Чайка

### ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

*Актуальність дослідження.* З часу проголошення суверенної України разом із перспективами вільного державотворення відкрилися широкі можливості для розвитку національної культури і освіти. Одним із провідних завдань національної системи освіти є формування молодшої людини з високою духовністю та моральністю, здатної розуміти та цінити твори мистецтва, культурно-історичні надбання українського народу. Яскравим виявом останніх є народне декоративно-ужиткове мистецтво.

Для ефективної реалізації завдань навчання і виховання особистості школяра засобами декоративно-ужиткового мистецтва вчителю трудового навчання необхідний високий рівень художньо-трудової підготовки, яка залежить від належного засвоєння дисциплін загальнотехнічного і спеціального циклів і безпосередньо предметів, пов'язаних із вивченням художньої обробки матеріалів та методики її викладання. Художньо-трудова підготовка майбутніх фахівців – складний багатокомпонентний процес, який великою мірою залежить від змістового наповнення, внутрішніх зв'язків між його складовими та міжпредметних зв'язків з іншими навчальними курсами. Тому в дослідженні проблеми художньо-трудової підготовки майбутніх педагогів доцільно спиратися на фундаментальні основи професійної підготовки вчителя трудового навчання, що їх розкрито в працях Р. Гуревича, Й. Гушулея, О. Коберника, М. Корця, Є. Кулика, П. Лузана, В. Мадзігона, В. Моштука, В. Сидоренка, Г. Терещука, Д. Тхоржевського, М. Янцура та інших. Важливо також урахувати теоретико-методологічні аспекти педагогічної освіти, висвітлені В. Бондарем, В. Борисовим, П. Гусаком, М. Євтухом, Т. Завгородньою, І. Зязюном, В. Кравцем, В. Кременем, В. Лозовою, Н. Ничкало, Є. Павлютенковим, В. Поліщук, І. Прокопенком, Л. Романишиною, М. Сметанським, Г. Троцько, М. Фіцулою, В. Чайкою, М. Чепіль та іншими.

Тепер з'явилися навчально-методичні праці з питань залучення школярів до народних ремесел, навчання різноманітних технік їх виконання (Є. Антонович, І. Білевич, М. Гладков, М. Драган, А. Іваночко, І. Каньковський, О. Ковальов, С. Кондратьєва, Ю. Коломієць, Л. Оршанський, В. Парахін, Г. Придатко, В. Рисцов, Т. Романець, М. Рушак, С. Свид, О. Соломченко, А. Терещук, І. Терещук, Б. Тимків, С. Чебоненко), розширено та вдосконалено форми і методи роботи шкіл і позашкільних закладів з пропаганди і відродження народних промислів, зросла кількість гуртків з декоративно-ужиткового мистецтва, художня обробка матеріалів стала важливим видом діяльності на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі.

Результати аналізу навчальних планів і програм навчальних закладів, які здійснюють

підготовку вчителів трудового навчання, вивчення педагогічного досвіду свідчать про те, що рівень художньо-трудової підготовки вчителів відстає від сучасних вимог, які стають все більшими. На це, зокрема, зацентровано увагу у працях, присвячених вивченню майбутніми вчителями декоративно-ужиткового мистецтва (Л. Гарбузенко, Р. Ломоносов, О. Сидоренко, Т. Сиротенко, О. Поліщук, Б. Прокопович, В. Сирота, Л. Фірсова, О. Щелкова та ін.). Досі немає ґрунтовних досліджень проблеми реалізації міжпредметних зв'язків художньо-трудової підготовки студентів, хоча окремі аспекти вивчались (соціально-педагогічний, філософський, психологічний та ін.). Зокрема, сутність міжпредметних зв'язків досліджували А. Бандура, А. Гур'єв, Н. Лошкар'єва, В. Максимова, А. Петров, Є. Трофімова, А. Усова та ін. Проблеми практичної реалізації міжпредметних зв'язків у вищих навчальних закладах розкрито у працях Н. Горбачової, В. Єлагіна, А. Єрьомкіна, А. Ізмайлової, В. Кирилова, І. Кириченко, Л. Ковальчук, Р. Лотштейн, В. Медведєва, М. Сорокіна, В. Стешенко, Г. Фокіна та ін.

Художньо-трудова підготовка майбутнього вчителя традиційно орієнтована на засвоєння певної суми знань і конкретних практичних умінь та навичок з різних дисциплін циклів фундаментальної і фахової підготовки. Діагностичні спостереження засвідчують, що часто випускники вищих педагогічних навчальних закладів не підготовлені до оперативного й інтегрованого застосування засвоєних знань та умінь для формування в учнів високої національної самосвідомості та досвіду творчої реалізації цінностей народного мистецтва, естетичної культури, культурно-мистецьких надбань українського народу. Студенти не усвідомлюють ролі міжпредметних зв'язків як синтезуючого й узагальнюючого фактора розвитку художньо-трудових і відповідних методичних компетентностей, які для сучасного вчителя трудового навчання є надто необхідними.

Викладені вище аргументи і міркування обумовили актуальність теми дисертації: **“Педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудовій підготовці майбутніх учителів трудового навчання”**.

*Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.* Дисертаційне дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка як складова держбюджетного проекту “Удосконалення змісту і технологій підготовки майбутнього вчителя зі спеціальності 7.010103 “Трудове навчання” (номер державної реєстрації 0105U000749). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 1 від 30 серпня 2005 р.) та погоджено на засіданні бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 10 від 20 грудня 2005 р.)

**Мета дослідження** – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки вчителя трудового навчання.

**Завдання дослідження:**

1. Проаналізувати ступінь дослідженості проблеми міжпредметних зв'язків та художньо-трудової підготовки у процесі становлення майбутніх учителів трудового навчання у вищих навчальних закладах.

2. З'ясувати сутність і структуру художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання для вдосконалення її змісту, форм, методів у контексті реалізації міжпредметних зв'язків.

3. Виявити стан художньо-трудової підготовки студентів та реалізації міжпредметних зв'язків у практиці роботи факультетів інженерно-педагогічного профілю.

4. Визначити й експериментально перевірити педагогічні умови забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

**Об'єктом дослідження** є художньо-трудова підготовка студентів факультетів інженерно-педагогічного спрямування у вищих навчальних закладах.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків як чинник підвищення рівня художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

**Теоретико-методологічною основою дослідження** є: теорія пізнання; філософські, психологічні, педагогічні теорії розвитку людини; розуміння міжпредметних зв'язків як однієї з конкретних форм прояву загальнодидактичного принципу системності (Н. Лошкарьова, В. Максимова, Г. Федорець); теорії трудової підготовки молоді (В. Мадзігон, А. Вихрущ, Г. Левченко, А. Терещук, Г. Терещук, М. Тименко, Д. Тхоржевський); теоретико-методологічні основи професійної підготовки учителя (І. Зязюн, В. Кравець, Н. Ничкало, Л. Романишина, М. Сметанський, В. Чайка, М. Чепіль); теоретичні засади підготовки учителя трудового навчання і креслення (Ю. Васильєв, Р. Гуревич, Й. Гушулей, О. Коберник, М. Корець, Є. Кулик, В. Сидоренко, Д. Тхоржевський); концептуальні положення у галузі художньо-трудової підготовки молоді (Є. Антонович, Л. Оршанський, Б. Прокопович, Т. Сиротенко, Д. Скільський, О. Соломченко) та ін.

**Основні методи дослідження.** Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань використано комплекс теоретичних та емпіричних методів: теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури, вивчення навчальних, методичних, програмних і нормативних

матеріалів, аналіз періодичних видань для визначення сутності основних понять, виявлення сучасного стану досліджуваної проблеми та можливостей її вирішення; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, спостереження за навчально-виховним процесом; бесіди, анкетування і тестування для виявлення ставлення викладачів, учителів і студентів до різних аспектів проблеми, визначення рівня художньо-трудової підготовки студентів; педагогічний експеримент (констатувальний, пошуковий, формувальний) для визначення кількісних і якісних параметрів художньо-трудової підготовки студентів, перевірки дієвості педагогічних умов реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудовій підготовці майбутніх учителів трудового навчання; математична обробка результатів дослідно-експериментальної роботи для коригування запропонованої методики, якісного аналізу та узагальнення результатів.

**Експериментальна база дослідження.** Основний формувальний педагогічний експеримент проводився на базі Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Т. Шевченка, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Бродівського педагогічного коледжу ім. М. Шашкевича (Львівська обл.), Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А.Ю.Кримського (Волинська обл.).

На різних етапах дослідження експериментальною роботою було охоплено 386 студентів факультетів, на яких здійснюється підготовка майбутніх учителів трудового навчання; 48 викладачів, 37 учителів трудового навчання та керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва.

**Організація дослідження.** Дослідження проводилося у три етапи упродовж 2000-2007 рр.

На першому етапі (вересень 2000 р. – травень 2002 р.) – аналітично-констатувальному – визначено об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження, сформульовано робочу гіпотезу; обґрунтовано основні поняття, уточнено критерії оцінювання рівнів художньо-трудової підготовленості студентів, вивчено стан викладання декоративно-ужиткового мистецтва; виявлено особливості реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудовій підготовці вчителів; проведено констатувальний експеримент.

На другому етапі (вересень 2002 р. – травень 2005 р.) – теоретично-формуальному – треба було теоретично обґрунтувати педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудовій підготовці майбутніх учителів трудового навчання, експериментально перевірити методику визначення рівнів художньо-трудової підготовки студентів.

На третьому етапі дослідження (вересень 2005 р. – листопад 2007 р.) – завершально-уточнювальному – здійснено порівняння результатів дослідження з поставленими завданнями, проведено локальні уточнювальні педагогічні експерименти та сформульовано

загальні висновки, виконано наукове та літературне оформлення дисертації.

***Наукова новизна і теоретичне значення*** дослідження:

- вперше визначено та обґрунтовано педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання (забезпечення наступності змісту художньо-трудової підготовки учнівської молоді та студентів педагогічних вищих навчальних закладів; урізноманітнення методів і прийомів навчання, застосування комп'ютерного програмового засобу, враховуючи явище перенесення міжпредметних знань та вмінь студентів у процесі художньої обробки матеріалів; застосування елементів проектно-технологічної системи навчання на основі комплексу диференційованих завдань);

- уточнено теоретичну інтерпретацію проблеми художньо-трудової підготовки студентської молоді в контексті сучасної проектно-технологічної системи організації навчального процесу;

- розроблено методика діагностування рівня художньо-трудової підготовки майбутніх учителів.

***Практичне значення*** роботи полягає в удосконаленні змісту художньо трудової підготовки на міжпредметній основі (розробка програм курсів: „Практикум у навчальних майстернях“, „Практикум з художньої обробки матеріалів“, „Методика викладання художньої обробки матеріалів“), створенні електронного засобу для визначення та реалізації міжпредметних зв'язків з дисциплін художньо-трудової підготовки. Результати дослідження можуть бути використані як науково-методична основа для вдосконалення та урізноманітнення форм, методів і засобів художньо-трудової підготовки майбутніх учителів, реалізації міжпредметних зв'язків; у процесі вивчення курсів педагогіки, методики трудового навчання у педагогічних вищих навчальних закладах. Методичні матеріали дисертації будуть корисними для викладачів і студентів інженерно-педагогічних факультетів, учителів трудового навчання і керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва.

***Вірогідність отриманих результатів*** забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних позицій; застосуванням комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету, меті і завданням дослідження; аналізом значної кількості наукових, психолого-педагогічних і навчально-методичних джерел з теми дослідження; використанням методів математичної статистики для обробки експериментальних даних; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих результатів; позитивними наслідками впровадження педагогічних умов реалізації міжпредметних зв'язків; тривалістю дослідно-експериментальної роботи; широкою апробацією основних положень дисертації у педагогічному експерименті;

обговоренням результатів дослідження на науково-практичних конференціях і семінарах; безпосередньою участю автора в експериментальній роботі.

**Апробація результатів дослідження.** Результати дослідження були оприлюднені й отримали схвалення на Міжнародних науково-практичних конференціях: „Praca – zavod – gupiek prasu“ (м. Зелена Гура, Польща, 2005 р.), „Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми“ (м. Вінниця, 2006 р.), „Інноваційні технології в професійній підготовці вчителя трудового навчання: проблеми теорії і практики“ (м. Полтава, 2007 р.), „Актуальні проблеми і перспективи трудової підготовки молоді“ (м. Тернопіль, 2007 р.); на всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих учених „Перспективи та проблеми наук в умовах глобалізації“ (м. Тернопіль, 2005 р.).

Теоретичні положення та практичні результати систематично обговорювались на звітних науково-практичних конференціях та наукових семінарах кафедри методики трудового навчання та технічних дисциплін Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, кафедри трудового навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

**Результати дослідження впроваджено** у навчально-виховний процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 779-28/03 від 12.10. 2007 р.), Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка м. Кременця Тернопільської області (довідка № 02/366 від 28.09.2007 р.), Бродівського педагогічного коледжу імені Маркіяна Шашкевича, м. Броди Львівської області (довідка № 286 від 16.10.2007 р.), Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А.Ю. Кримського, м. Володимир-Волинський Волинської обл. (довідка № 345/1 від 19.09.2007 р.).

**Публікації.** Основні положення дослідження відображено в 9 друкованих працях, з яких 5 – одноосібні статті у фахових виданнях, 1 – тези доповідей на науково-практичних конференціях, 3 – навчальні програми.

**Структура та обсяг дисертації.** Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел з 227 найменувань і 5 додатків на 26 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з них 175 сторінок основного тексту. Робота містить 20 таблиць і 5 рисунків.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ**

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теми дисертації, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, методи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне та



практичне значення, описано апробацію і впровадження основних результатів.

**У першому розділі дисертації – „Міжпредметні зв'язки у художньо-трудої підготовці майбутніх учителів трудового навчання як педагогічна проблема“ –** зосереджено увагу на вивчені ступеня дослідженості проблеми, розглянуто різні підходи до сутності художньо-трудої підготовки вчителя трудового навчання, на основі яких уточнено це поняття. Художньо-трудова підготовка – це процес здійснення майбутніми учителями трудового навчання пізнавально-перетворювальної діяльності, спрямованої на засвоєння знань і формування вмінь і навичок з основних видів декоративно-ужиткового мистецтва як елементів культурної спадщини українського народу. Водночас вона є основою художньо-естетичного виховання, спрямованого на розвиток національної самосвідомості майбутнього педагога. Художньо-трудова підготовка майбутнього вчителя трудового навчання має свою специфіку, яка проявляється у проектно-технологічній системі навчання та необхідності реалізації міжпредметних зв'язків, урахування загальнонаціональних та регіональних традицій українського побуту, особливостей художнього і декоративно-ужиткового мистецтва.

На основі аналізу сучасних поглядів щодо значення народних художніх ремесел, як складових декоративно-ужиткового мистецтва, розширено їх перелік, урахувавши основні напрямки і спеціалізацію художньо-трудої підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Водночас констатовано важливість реалізації взаємозв'язків між дисциплінами різних освітніх циклів; необхідність урахування сукупності сформованих упродовж усього навчання знань, умінь і навичок; забезпечення наступності у засвоєнні основ декоративно-ужиткового мистецтва у закладах освіти.

Підкреслено актуальність і важливість міжпредметних зв'язків, на що вказують дослідники проблеми вивчення народних ремесел (Є. Антонів, Л. Оршанський, Б. Прокопович, Т. Сиротинко, Б. Тимків та ін.). Міжпредметні зв'язки сприяють формуванню системи знань про навколишню дійсність, системи операційних умінь, розвитку політехнічного світогляду, підвищенню свідомості в процесі засвоєння нових знань, формуванню значущих мотивів учіння й пізнавального інтересу, усуненню дублювання й забезпеченню наступності між окремими циклами дисциплін.

Детальний аналіз позицій і поглядів щодо реалізації міжпредметних зв'язків (МПЗ) у навчальному процесі (Н. Лошкарьова, В. Максимова, Р. Гуревич, В. Єлагін, А. Єрьомкін та ін.) свідчить про значний інтерес науковців до цієї проблеми, різноманітність підходів, трактувань і класифікацій. Ми дотримуємося прийнятої дослідниками структури міжпредметних зв'язків як педагогічного явища, що складається з основних елементів (знань з однієї предметної області, знань з іншої предметної області, наявності та усвідомлення

зв'язків цих знань у процесі навчання).

Встановлено, що питання міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки студентів є недостатньо вивченим. Водночас забезпечення міжпредметних зв'язків є одним із засобів оптимізації навчального процесу у вищій школі загалом та художньо-трудової підготовки майбутніх учителів зокрема. Їх реалізація на науковій основі істотно сприяє вдосконаленню змісту навчання та підвищенню якості організації навчально-виховного процесу.

Діагностичні обстеження, опитування студентів, викладачів, учителів і керівників гуртків дають змогу стверджувати таке:

- існує висока загальна самооцінка випускниками рівня своєї підготовленості з декоративно-ужиткового мистецтва, про яку свідчить відповідна середня успішність та незначна кількість негативних оцінок;

- рівні підготовки студентів з різних видів декоративно-ужиткового мистецтва значно відрізняються;

- рівень знань студентів про організацію та проведення занять з декоративно-ужиткового мистецтва у школі значно нижчий порівняно з іншими показниками підготовленості студентів;

- основними причинами, які знижують рівень художньо-трудової підготовки студентів, є: недостатнє володіння навичками самостійної роботи з мистецтвознавчою, технічною і методичною літературою; недостатня кількість тренувальних вправ з оволодіння техніками оздоблення; низький рівень художніх і творчих умінь; недостатні знання і навички проектування декоративно-ужиткових виробів; низький рівень використання у процесі занять і в позааудиторний час навчальних завдань творчого характеру;

- більшість викладачів (93,8 %) планують міжпредметні зв'язки. Для цього вони використовують робочі програми (83,2 %), технологічні карти (31,2 %), структурно-логічні схеми (14,6 %). Частина викладачів планують міжпредметні зв'язки одночасно у різних формах, а невеликий відсоток (6,2 %) не планують зовсім;

- для реалізації міжпредметних зв'язків застосовуються в основному репродуктивні методи (83,2 % опитаних), активні та інтерактивні методи (спрямовані на реалізацію МПЗ бесіди, дискусії та ін.) практикують 37,4 %, міжпредметні завдання на заняттях – 33,3 %, міжпредметні домашні завдання – 29,6 %, демонстрування – 39,5 % викладачів. Проте переконливі приклади реалізації міжпредметних зв'язків активними методами навели тільки 22,9 %, інтерактивних – менше 5 % опитаних.

Констатувальний етап педагогічного експерименту засвідчив, що у вдосконаленні художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання треба передбачити

розробку змісту художньо-трудового компонента освіти, враховуючи перелік та наступність засвоєння усіх предметів навчального плану, основних соціальних факторів, що визначають профіль підготовки майбутнього фахівця, оптимізації форм і методів навчання; використання засобів комп'ютерних технологій для реалізації міжпредметних зв'язків; формування у студентів інтегративних знань, умінь і навичок на основі застосування явища перенесення знань у процесі вивчення дисциплін логічно пов'язаних з художньо-трудовою складовою їх підготовки; поєднання навчання з продуктивною працею та виконання студентами комплексних самостійних завдань творчого характеру.

**У другому розділі – „Реалізація міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки студентів“** – проаналізовано сутність поняття „педагогічні умови“, визначено і обґрунтовано основні педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

На основі вивчення літературних джерел і систематизації теоретичного матеріалу визначено, що міжпредметні зв'язки спираються на розвиток, наступність та послідовність; поєднують різні компоненти та елементи навчального процесу; у них передбачено передачу певної інформації, цінностей; вони перебувають у єдності з перспективністю педагогічної діяльності та є механізмом реалізації дидактичних принципів; міжпредметні зв'язки, зазвичай, охоплюють суміжні навчальні дисципліни, інтегруючи їх в єдине ціле.

Характерними наслідками слабкої реалізації міжпредметних зв'язків є дублювання, повторюваність діяльності, непідготовленість до чергового етапу роботи, його відокремлення від попереднього, порушення необхідних контактів між педагогами та студентами.

Спираючись на дослідження проблеми наступності в процесі реалізації міжпредметних зв'язків, обґрунтовано необхідність урахування явища перенесення знань, умінь і навичок, способів діяльності студентів. Перенесення передбачає наявність подібних елементів у діях, які необхідно здійснити, усвідомлення спільних принципів їх здійснення, пошук нового застосування. Необхідною передумовою переносу є навчально-пізнавальна активність студентів. Такий підхід вимагає застосування, поряд із традиційними, інтерактивних методів і прийомів навчання, методів проектування виробів.

У процесі дослідження з'ясовано, що успішне засвоєння знань, формування вмінь і навичок художньо-трудового змісту забезпечуються:

- спрямованістю перенесення знань із різних навчальних курсів на формування здатності студентів узагальнювати навчальний матеріал теоретичного характеру;

- активізацією самостійної роботи студентів для поглибленого вивчення спільних для різних видів обробки матеріалів (ручної обробки деревини, ручної обробки металів,

механічної обробки деревини, художньої обробки деревини і металів, вишивки, бісероплетіння та ін.) елементів художньо-трудової підготовки;

- використанням у навчальному процесі проблемних завдань для осмислення міжпредметних зв'язків;

- застосуванням проектно-технологічної системи навчання художньої обробки матеріалів, використанням елементів моторно-тренувальної методики трудового навчання з урахуванням особливостей перенесення трудових дій, рухів тощо.

Завершення художньо-трудової підготовки вчителя трудового навчання повинно передбачати перевірку його професійної придатності, тобто оцінювання готовності виконувати функції вчителя у процесі розв'язання реальних завдань, що постають перед ним під час педагогічної діяльності у школі. Оптимальними варіантами такої перевірки є виконання диференційованих завдань, творчих проектів, курсових робіт, проходження педагогічних практик, що дають змогу не тільки визначити рівень професійних компетенцій майбутніх учителів трудового навчання, але й встановити хиби в їх підготовці, вади організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Проведений комплексний аналіз забезпечив можливість обґрунтувати та виділити педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання (забезпечення наступності художньо-трудової підготовки учнівської молоді та студентів педагогічних вищих навчальних закладів; урізноманітнення методів і прийомів навчання, застосування комп'ютерного програмного засобу, урахування явища перенесення міжпредметних знань та вмінь студентів у процесі художньої обробки матеріалів; застосування елементів проектно-технологічної системи навчання на основі комплексу диференційованих завдань).

**У третьому розділі дисертації – „Організація і результати експериментального дослідження”** – розкрито особливості організації педагогічного експерименту і здійснено аналіз основних його результатів.

В експериментальній частині дослідження передбачено перевірку педагогічних умов реалізації міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання. Експериментальна робота проводилася в природних умовах педагогічного процесу Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Бродівського педагогічного коледжу імені Маркіяна Шашкевича, Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А.Ю. Кримського.

На різних етапах педагогічного експерименту брали участь 386 студентів 1-5 курсів факультетів, на яких здійснювалася підготовка майбутніх учителів трудового навчання.

У формувальному експерименті взяли участь кілька груп студентів: контрольна (35 студентів) і чотири експериментальних (110 студентів). У контрольній групі художньо-трудова підготовка здійснювалася в умовах традиційного навчання. У першій експериментальній групі перевірялася педагогічна умова – забезпечення наступності змісту художньо-трудової підготовки учнівської молоді та студентів педагогічних вищих навчальних закладів; у другій групі – умова щодо урізноманітнення методів і прийомів навчання, застосування комп'ютерного програмного засобу, враховуючи явище перенесення міжпредметних знань та вмінь студентів у процесі художньої обробки матеріалів; в третій групі здійснювалося запровадження елементів проектно-технологічної системи навчання на основі комплексу диференційованих завдань. Сукупність педагогічних умов ми перевіряли окремо у четвертій та в усіх інших експериментальних групах, забезпечивши інтегрування педагогічних умов.

У цілому педагогічний експеримент був спрямований на реалізацію авторського підходу до вирішення проблеми міжпредметних зв'язків для підвищення якості художньо-трудової підготовки студентів педвузів.

Проблема реалізації міжпредметних зв'язків значною мірою вирішувалася шляхом удосконалення організації й планування процесу навчання: удосконалення змісту навчальних програм; визначення оптимальної кількості практичних завдань і вправ, нормування часу на їх виконання тощо. В основу ефективного планування, організації й управління процесом навчання покладено системно-структурний підхід, що тісно пов'язує різні компоненти: цілі; зміст навчання (програми курсів); форми, методи й засоби навчання, контролю за його результатами. Системотвірним зв'язком зазначених компонентів є їх підпорядкованість завданням з підвищення якості художньо-трудової підготовки студентів. Її зміст був спрямований на оптимальне поєднання гуманітарної, соціально-економічної та фахової підготовки відповідно до змісту загальної середньої освіти.

Навчання здійснювалося за вдосконаленими програмами („Практикум у навчальних майстернях“, „Практикум з художньої обробки матеріалів“, „Методика викладання художньої обробки матеріалів“ та ін.). До того ж, важливе значення надавалося здійсненню контролю за реалізацією соціального замовлення щодо підготовки фахівців і своєчасними внесеннями необхідних коректив. Зміст навчальних програм з цих дисциплін розроблено згідно з вимогами кредитно-трансферної системи навчання. Ураховано наступність предметів, розділів, тем, окремих питань і прогнозовані рівні художньо-трудової підготовки студентів; виділено спеціальний структурний елемент навчальних програм – міжпредметні та внутрішньопредметні зв'язки курсу.

В організації навчального процесу за розробленими програмами передбачено

реалізацію сукупності міжпредметних зв'язків, які для кожного предмета були визначені та запропоновані в оптимальній формі. У контексті застосування новітніх інформаційних технологій ми використали планування і реалізацію МПЗ в електронній формі. Це дало змогу здійснювати комп'ютерний пошук інформації для виявлення міжпредметного матеріалу в системі суміжних навчальних дисциплін, а також реалізовувати функції гіперпосилань в електронних засобах планування для швидкого детального ознайомлення з навчальним матеріалом міжпредметного змісту. Для цього розроблено електронний посібник.

Основними елементами посібника є: актуальність проблеми міжпредметних зв'язків, теоретичні засади міжпредметних зв'язків, навчальні предмети, творчі проекти, анкета, галерея, інформаційні джерела, тезаурус. Кожна сторінка містить необхідну для викладачів і студентів інформацію. Інформація про будь-який вид художньої обробки матеріалів відображена в навчальній програмі, в кожному розділі чи темі якої подано перелік міжпредметних зв'язків (назви навчальних курсів і основні теми, пов'язані з художньо-трудою підготовкою студентів). Вибравши конкретну навчальну дисципліну, тему, можна знайти фрагмент лекції чи посібника, в якому розкрито питання міжпредметного характеру. Це дає змогу швидко опрацювати чи уточнити матеріал усіх навчальних курсів, з якими встановлено міжпредметні зв'язки.

На завершальному етапі навчання з предметів циклу художньо-трудою підготовки майбутні вчителі виконували проекти з широким інтегруванням навчального матеріалу та реалізацією міжпредметних зв'язків. Проектування здійснювалося на заняттях і в проблемних групах у позанавчальний час.

Динаміка рівнів художньо-трудою підготовки студентів досліджувалася в експериментальних і контрольних групах одного курсу.

Узагальнені результати експериментальної роботи наведено в таблиці 1. Наочно вони зображені на діаграмі рисунка 1.

Таблиця 1

Динаміка рівнів художньо-трудою підготовленості майбутніх учителів

Експ. Роб.	Гр уп и	Рівні художньо-трудою підготовленості					
		Мінімальний		Медіальний		Оптимальний	
		к-сть студ.	%	к-сть студ.	%	к-сть студ.	%
До	К	12	34,28	10	28,58	13	37,14
	Е	39	35,47	31	28,18	40	36,45
Після	К	13	37,14	7	20,00	15	42,86
	Е	19	17,29	25	22,75	66	59,96

Контрольна група

Експериментальна група

Рис. 1. Розподіл студентів за рівнями художньо-трудової підготовленості на завершення експерименту

Отримані після формувального експерименту дані засвідчують про суттєву відмінність результатів підготовленості майбутніх учителів у контрольній і експериментальних групах. У експериментальних групах спостерігається більш значуще зростання рівня художньо-трудової підготовленості. Наприклад, кількість студентів експериментальних груп, що належать до оптимального (високого) рівня художньо-трудової підготовленості становить 66 осіб (59,96 %), а значить, збільшилася на 26 осіб (23,51 %). Такий перерозподіл відбувся через зменшення кількості майбутніх учителів, що належать до мінімального (на 20 студентів або 18,18 %) і медіального (на 6 студентів або 5,43 %) рівнів.

Ефективність експериментальної роботи підтверджується і результатами статистичної обробки даних.

Наведені дані дають змогу стверджувати, що в цілому поставлених цілей експерименту досягнуто, робоча гіпотеза дослідження підтверджена.

Аналіз отриманих теоретичних та експериментальних результатів дослідження забезпечили можливість сформулювати такі **висновки**:

1. Учитель трудового навчання повинен бути підготовлений до забезпечення виховання та особистісного розвитку кожного учня насамперед на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності, яскравим виявом яких є народне декоративно-ужиткове мистецтво. Декоративно-ужиткове мистецтво розглядається як процес виготовлення і художнього оздоблення ручним чи частково машинним способом побутових речей, що мають не тільки практичне, але й естетичне призначення, як результат творчої праці людини, який знайшов своє втілення в художньому виробі. Визначальними рисами декоративно-ужиткового мистецтва є колективний характер творчості та спадкоємність багатовікових традицій українського народу.

Для різних видів декоративно-ужиткового мистецтва характерними є яскраво виражені

специфічні особливості, способи обробки, техніки декорування, а головною метою є мистецьке відображення історичної практики пізнання та освоєння навколишньої дійсності та побуту. Основна педагогічна цінність декоративно-ужиткового мистецтва виражається у його впливі на розвиток творчого мислення студента, формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності, здатності до інтегрування міжпредметних знань та умінь для вирішення поставлених завдань художньо-трудої діяльності.

2. Діагностичний етап дослідження засвідчив, що значна частина майбутніх учителів трудового навчання (30,7 %) у шкільному віці була позбавлена можливості займатися декоративно-ужитковим мистецтвом чи художньою обробкою матеріалів. Студенти факультетів інженерно-педагогічного спрямування, які отримали попередню художньо-трудоу підготовку (у сім'ї – 31,4 %, на заняттях у школі – 21,6%, на гурткових заняттях – 5,9 %) вважають її важливим фактором досягнення високого рівня майстерності у галузі декоративно-ужиткового мистецтва, в інших напрямках професійно-педагогічної діяльності.

Реалізація художньо-трудої підготовки пов'язана зі здатністю майбутніх учителів трудового навчання здійснювати пізнавальну діяльність, спрямовану на засвоєння знань, формування умінь і навичок з основних видів декоративно-ужиткового мистецтва, сприйняття культурної спадщини народу, розвиток національної самосвідомості. Художньо-трудоу підготовка може бути ефективною у разі чіткого врахування міжпредметних зв'язків, упровадження проектно-технологічної системи навчання, опори на загальнонаціональні та регіональні традиції українського побуту, художнього і декоративно-ужиткового мистецтва.

3. Міжпредметні зв'язки сприяють удосконаленню художньо-трудої підготовленості майбутніх учителів, засвоєнню системи знань про навколишню дійсність та українську культуру, формуванню операційних, художньо-перетворювальних умінь, розвитку політехнічного світогляду, підвищенню національної самосвідомості, формуванню внутрішніх мотивів до навчальної діяльності й пізнавального інтересу, усуненню дублювання й реалізації наступності між окремими циклами дисциплін.

Аналіз теоретичних засад і практики дав змогу визначити такі педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у процесі художньо-трудої підготовки майбутніх учителів трудового навчання:

- забезпечення наступності змісту художньо-трудої підготовки учнівської молоді та студентів педагогічних вищих навчальних закладів;

- урізноманітнення методів і прийомів навчання, застосування комп'ютерного програмового засобу, враховуючи явище перенесення міжпредметних знань та вмінь



студентів у процесі художньої обробки матеріалів;

– застосування елементів проектно-технологічної системи навчання на основі комплексу диференційованих завдань.

Для вдосконалення міжпредметних зв'язків у контексті нових інформаційних технологій ефективним є електронний варіант реалізації міжпредметних зв'язків. Він містить різні види планування (текстові, табличні, матричні, графічні) та реалізації міжпредметних зв'язків, що представлені на електронних носіях інформації, і це значно полегшує всі маніпуляції з ними. Розроблений електронний посібник для майбутніх учителів трудового навчання містить інформацію, яку можуть використати викладачі у процесі планування та реалізації міжпредметних зв'язків.

4. Результати експериментальної роботи дають підстави стверджувати, що підвищення рівня художньо-трудової підготовленості студентів факультетів інженерно-педагогічного спрямування зумовлене запровадженням сукупності педагогічних умов реалізації міжпредметних зв'язків у вищих навчальних закладах. Свідченням цього є зміни у розподілі студентів експериментальних груп за рівнями художньо-трудової підготовленості (кількість майбутніх учителів з оптимальним рівнем збільшилася на 26 студентів або 23,51 %). Перерозподіл відбувся через зменшення кількості студентів із мінімальним (на 20 осіб – 18,18 5%) та середнім (на 6 студентів – 5,43 %) рівнями підготовленості.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання здійснення компетентнісного підходу в художньо-трудої підготовці майбутніх учителів трудового навчання, теоретичного обґрунтування та розробки електронних посібників з дисциплін художньо-трудої підготовки, запровадження сучасних педагогічних технологій у контексті реалізації міжпредметних зв'язків тощо.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### **Статті у наукових фахових виданнях**

1. Курач М. С. Методичні аспекти реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудої підготовці майбутніх вчителів трудового навчання / М. С. Курач // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 7. – С. 109–113.

2. Курач М. С. Міжпредметні зв'язки практикуму з художньої обробки матеріалів / М. С. Курач // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2006. – № 5. – С. 26–32.

3. Курач М. Принцип наступності в контексті міжпредметних зв'язків та інших принципів освіти / М. С. Курач // Інноваційні технології в професійній підготовці вчителя

трудового навчання : проблеми теорії і практики : зб. наук. праць / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2006. – Вип. 1. – С. 166–169.

4. Курач М. С. Реалізація умов наступності практикуму в навчальних майстернях та художньої обробки матеріалів при підготовці вчителя трудового навчання / М. С. Курач // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2002. – № 10. – С. 88–91.

5. Курач М. С. Явище перенесення в художньо-трудої підготовці майбутніх вчителів трудового навчання / М. С. Курач // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2008. – № 1. – С. 29–32.

#### **Навчальні програми**

6. Методика викладання художньої обробки матеріалів : навч. програма / [авт.-упоряд. Б. А. Прокопович, М. С. Курач]. – Кременець : Вид-во Кременецького обл. гуман.-пед. ін-ту ім. Т. Шевченка, 2004. – 14 с.

7. Практикум в навчальних майстернях : навч. програма / [авт.-упоряд. Б. А. Прокопович, М. С. Курач, О. П. Ємець, Ю. П. Мартинюк, С. Б. Шабага]. – Кременець : Вид-во Кременецького обл. гуман.-пед. ін-ту ім. Т. Шевченка, 2004. – 30 с.

8. Практикум з художньої обробки матеріалів : навч. програма / [авт.-упоряд. Б. А. Прокопович, М. С. Курач, Ю. Г. Цимбалюк, Р. М. Семисюк, В. В. Писаренко, С. Б. Шабага]. – Кременець : Вид-во Кременецького обл. гуман.-пед. ін-ту ім. Т. Шевченка, 2004. – 28 с.

#### **Тези доповідей**

9. Курач М. С. Явище переносу в процесі вивчення художньої обробки матеріалів майбутніми вчителями трудового навчання / М. С. Курач // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали Всеукр. наук. конф., 27 жовтня 2005 р. – Тернопіль, 2005. – С. 185–188.

#### **АНОТАЦІЯ**

**Курач М. С. Педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудої підготовці майбутніх учителів трудового навчання. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – “Теорія і методика професійної освіти”. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2008.

Дисертація присвячена теоретичним і практичним питанням художньо-трудої підготовки студентів вищих навчальних педагогічних закладів на основі реалізації міжпредметних зв'язків.

Уточнено сутність поняття “художньо-трудова підготовка” студентів вищих навчальних закладів. Виявлено, обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови реалізації міжпредметних зв’язків у процесі художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання, основними з яких є: забезпечення наступності змісту художньо-трудової підготовки учнівської молоді та студентів педагогічних вищих навчальних закладів; урізноманітнення методів і прийомів навчання, застосування комп’ютерного програмного засобу з урахуванням явища перенесення міжпредметних знань та умінь студентів у процесі художньої обробки матеріалів; застосування елементів проектно-технологічної системи навчання на основі комплексу диференційованих завдань.

**Ключові слова:** педагогічні умови реалізації міжпредметних зв’язків, художньо-трудова підготовка, вчитель трудового навчання, електронний посібник, наступність художньо-трудової підготовки.

### АННОТАЦИЯ

**Курач Н. С. Педагогические условия реализации межпредметных связей в художественно-трудова подготовке будущих учителей трудового обучения. – Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – “Теория и методика профессионального обучения”. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2008.

Диссертация посвящена теоретическим и практическим вопросам художественно-трудова подготовки студентов высших учебных педагогических заведений на основе реализации межпредметных связей.

Уточнено сущность понятия „художественно-трудова подготовка“ студентов высших учебных заведений. При этом главная педагогическая ценность декоративно-прикладного искусства состоит в его влиянии на развитие творческого мышления будущих учителей, формирование позитивной мотивации учебно-познавательной деятельности, способности к интегрированию межпредметных знаний и умений для решения задач художественно-трудова подготовки.

Поскольку для различных видов декоративно-прикладного искусства характерными являются ярко выраженные специфические особенности, способы обработки материалов, техники декорирования, а их главной целью есть творческое отображение исторической практики познания и освоения окружающей действительности и быта, в работе сосредоточено внимание на исследовании общих для всех видов художественной обработки

материалов аспектов, требующих реализации межпредметных связей.

Выявлены, обоснованы и экспериментально апробированы педагогические условия реализации межпредметных связей в процессе художественно-трудовой подготовки будущих учителей трудового обучения, основными из которых являются: обеспечение преемственности содержания художественно-трудовой подготовки учеников и студентов педагогических высших учебных заведений; уразнообразие методов и приемов обучения, применение компьютерного программного средства с учетом явления переноса межпредметных знаний и умений студентов в процессе художественной обработки материалов; применение элементов проектно-технологической системы обучения на основании комплекса дифференцированных заданий.

Успешное решение проблемы преемственности обеспечивалось путем усовершенствования организации и планирования процесса обучения: усовершенствования содержания учебных программ; определение оптимальных практических заданий и упражнений, нормирование времени на их выполнение и т.п. В основе эффективного планирования, организации и управления процессом обучения лежал системно-структурный подход, при котором все компоненты (цели, содержание, формы, методы, приемы обучения и контроля его результатов) тесно связаны и подчинены задачам повышения качества художественно-трудовой подготовки будущих учителей трудового обучения. Учебный процесс осуществлялся за усовершенствованными программами („Практикум в учебных мастерских“, „Практикум с художественной обработки материалов“, „Методика преподавания художественной обработки материалов“ и др.), в которых учтена преемственность предметов, разделов, тем, отдельных вопросов и прогнозируемые уровни художественно-трудовой подготовки студентов; выделен специальный структурный элемент учебных программ и методических рекомендаций – межпредметные связи дисциплин.

Выявлено, что в контексте применения новейших информационных технологий целесообразно выполнить планирование и реализацию межпредметных связей в электронной форме. Показано, что такое решение позволило осуществлять компьютерный поиск информации с целью выявления межпредметного материала в системе сопредельных учебных дисциплин, а также применять функции гиперссылок в электронных средствах планирования для быстрого детального ознакомления с учебным материалом разных курсов. Выбрав конкретную дисциплину или тему можно открыть фрагменты лекций, пособий и других материалов, в которых раскрыт интересующий вопрос. Пособие содержит полезную для студентов и преподавателей информацию межпредметного содержания.

Определен завершающий этап обучения будущих учителей предметам цикла художественно-трудовой подготовки – выполнение проектов с широким интегрированием

учебного материала и реализацией межпредметных связей. Выполнение проектов осуществлялось на занятиях и в проблемных группах во внеаудиторное время.

На эффективность предложенных педагогических условий указывают результаты формирующего эксперимента. Полученные в процессе исследования данные свидетельствуют об существенных качественных и количественных изменениях. Так, в экспериментальных группах количество студентов, принадлежащих к оптимальному (высокому) уровню художественно-трудовой подготовки, увеличилось на 23,51 %, в контрольных – на 5,72 %.

**Ключевые слова:** педагогические условия реализации межпредметных связей, художественно-трудовая подготовка, учитель трудового обучения, электронное пособие, преимущество художественно-трудовой подготовки.

## SUMMARY

**Kurach M.S. Pedagogical conditions of realization of intersubject relations in artistic and working preparation of future labour-training teachers.** – Manuscript.

A Thesis for the Scholarly Degree of Candidate of Pedagogics in Specialty 13.00.04 – “Theory and Methodology of Professional Education”. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. - Ternopil, 2008.

The thesis is devoted to the theoretical and practical questions of the artistic and working preparation of students in higher educational pedagogical institutions on the basis of intersubject relations realization.

The notion “artistic and working preparation” in higher educational institutions for students is defined more precisely. The pedagogical conditions of intersubject relations realization in the process of artistic and working preparation of future labour-training teachers are revealed, proved and experimentally checked. The main conditions are: providing succession of the content of artistic and working preparation for pupils and students of higher educational pedagogical institutions; the diversity of educational methods and technics of teaching and the computer software usage with taking into account the intersubject transference of students knowledge in the process of artistic treatment of materials; the usage of project-technological educational system elements on the basis of the complex differential tasks.

**Key words:** pedagogical conditions of intersubject relations, an artistic and working preparation, a labour-training teacher, an electronic manual, succession of artistic and working preparation

Підписано до друку 21.10.2008.  
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. – 0,9  
Наклад 100 прим. Замовлення № 132.

Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного  
університету імені Володимира Гнатюка  
Свідоцтво про реєстрацію ТР №241, від 18.11.97.  
Адреса: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027